

## ARAB TILIDA KINOYA VA HAZILNING TIL VOSITALARI

**Yusupov Sharafiddin Lukmanovich**

*Oriental universiteti 2-kurs magistranti*

### **Annotatsiya**

*Ushbu maqolada arab tilida kinoya va hazilning til vositalari klassik balogʻat ilmi hamda zamonaviy tilshunoslik nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Kinoya (kināya) arab balogʻatida fikrni bilvosita, majoziy va istehzoli tarzda ifodalash usuli sifatida qaralib, uning taʼrifi, turlari (taʼriz, talvih, ramz, ishora va boshqalar) hamda Abu Yoqub Sakkokiy, Qazvinii, Abd al-Qohir Jurjonii kabi olimlarning qarashlari asosida yoritiladi. Maqolada kinoya va hazilning leksik, sintaktik, pragmatik va intonatsion vositalari (metafora, giperbola, soʻz oʻyinlari, sarkazm, eufemizm, kontekstual qarama-qarshilik va boshqalar) koʻrib chiqiladi. Shuningdek, arab tilidagi kinoya va hazilning lingvokulturologik xususiyatlari, ularning nutqdagi kommunikativ funksiyalari (tanqidni yumshatish, kulgi yaratish, ijtimoiy masofani saqlash) hamda klassik adabiyot va zamonaviy diskursdagi namoyon boʻlishi tahlil etiladi. Tadqiqot natijalari kinoya va hazilning arab tilida nafaqat uslubiy, balki madaniy va pragmatik hodisa ekanligini koʻrsatadi. Maqola arab tilshunosligi, balogʻat ilmi, stilistika va lingvopragmatika sohalarida nazariy asoslarni chuqurlashtirishga xizmat qiladi.*

**Kalit soʻzlar:** *arab tili, kinoya, hazil, balogʻat, ironiya, til vositalari, sarkazm, eufemizm, pragmatik vositalar, lingvokulturologiya.*

### **Kirish**

Arab tili oʻzining boy balogʻat anʼanalari, uslubiy vositalari va madaniy ifoda xususiyatlari bilan tilshunoslikda alohida oʻrin tutadi. Ayniqsa, kinoya va hazil kabi hodisalar arab tilida nafaqat uslubiy, balki kommunikativ va lingvokulturologik ahamiyatga ega. Kinoya (kināya) klassik arab balogʻat ilmida fikrni bilvosita, majoziy va istehzoli tarzda ifodalashning muhim usullaridan biri hisoblanadi. U soʻzlovchiga bevosita tanqid yoki salbiy bahoni yumshatib, madaniy meʼyorlarga mos holda yetkazish imkonini beradi. Hazil esa kulgi, istehzo va yengil munosabat orqali ijtimoiy muloqotni jonlantirish, masofani qisqartirish yoki nozik mavzularni yengil usulda muhokama qilish vositasi sifatida namoyon boʻladi. Mazkur mavzuning dolzarbligi shundaki, arab tilidagi kinoya va hazilning til vositalari klassik manbalarda keng yoritilgan boʻlsa-da, zamonaviy tilshunoslik, pragmatik va lingvokulturologik yondashuvlar asosida ularni tizimli oʻrganish hali yetarli darajada amalga oshirilmagan. Xususan, kinoya va hazilning leksik, sintaktik, intonatsion va kontekstual vositalari, ularning nutqdagi funksional xususiyatlari hamda madaniy konnotatsiyalari chuqur tahlilni talab etadi. Shu bilan birga, arab tilidagi ushbu hodisalarni oʻzbek yoki boshqa tillarga tarjima qilishda yuzaga keladigan qiyinchiliklar ham mavzuni amaliy ahamiyatini oshiradi. Tadqiqotning maqsadi — arab tilida kinoya va hazilning til vositalarini klassik balogʻat ilmi hamda zamonaviy tilshunoslik nazariyalari asosida aniqlash, tahlil qilish va

ularning kommunikativ funksiyalarini yoritishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilangan:

kinoya va hazil tushunchalarining arab tilshunosligi va balogʻat ilmida berilgan taʼriflarini qiyosiy oʻrganish;

kinoya va hazilni hosil qiluvchi asosiy til vositalarini (leksik, sintaktik, pragmatik) ajratib koʻrsatish;

ularning lingvokulturologik va kommunikativ xususiyatlarini tahlil qilish;

klassik adabiyot va zamonaviy nutqiy materiallar misolida kinoya va hazilning qoʻllanilishini koʻrsatish.

Tadqiqot obyekti sifatida arab tilidagi kinoya va hazil hodisalari, predmeti esa ularning til vositalari va funksional xususiyatlari olingan. Ishda tavsifiy, qiyosiy-tarixiy va pragmatik tahlil usullaridan foydalanilgan. Maqolada avval kinoya va hazilning nazariy asoslari yoritilib, soʻngra ularning til vositalari tahlil qilinadi va xulosa qismida asosiy natijalar umumlashtiriladi.

Arabcha jumla: «الاجتماع انتهاء بعد وصلت، أحسنت» — «Barakalla, yigʻilish tugagach keldingiz»<sup>5</sup>. Hamkasb yigʻilish yakunida eshikdan kiradi. Shaklan bu maqtov va vaqt xabari boʻlib koʻrinadi. Biroq vaziyatni bilgan suhbatdosh uni kechikkan kishini tanbeh qilish sifatida tushunishi mumkin. Bu oʻqish uchun asos «الاجتماع انتهاء بعد» vaqt koʻrsatkichi ijobiy feʼlga zid. Gapni vaziyatdan ajratib oʻqisak, bahoning qaysi tomonga qaratilganini darhol bilish qiyin.

Kechikishning oʻzi gapdagi maqtovga qarshi dalildir; vaqt aytilmagan suhbatda bunday xulosa majburiy emas. Aynan shu joyda «Barakalla, yigʻilish tugagach keldingiz»ning oddiy xabar sifatida qabul qilinishi bilan kinoyali talqini ajraladi. Asl gapda maqtov va vaqt xabari yuzada qoladi, kechikkan kishini tanbeh qilish esa umumiy vaziyatni bilgan kishiga seziladi. Agar oldingi holat suhbatdoshga nomaʼlum boʻlsa, unda kesatichni yagona toʻgʻri oʻqish deb belgilash mumkin emas. Shu sababli gapning oʻzi va undan chiqarilgan taxmin ikki alohida qatlamda koʻriladi. Hamkasb yigʻilish yakunida eshikdan kiradi degan xabar olinib tashlansa, tinglovchi «Barakalla, yigʻilish tugagach keldingiz»ni samimiy baho deb eshitishi mumkin.

Oʻzbekcha «Barakalla, yigʻilish tugagach keldingiz» muqobilida yuzaki ifoda saqlanadi, shuning uchun kesatichni tarjimaning oʻziga qattiqroq salbiy soʻz qoʻshib majburlash shart emas. Yosh yoki maqom nomaʼlum boʻlsa keskinlik haqida hukm cheklanadi. Xizmat yozishmasida gap qisqa uzatilsa, oldingi voqea oʻquvchiga yetmasligi mumkin; bunday paytda izoh yordam beradi. Asliy matnda boʻlmagan niyat va tinglovchining haqiqiy reaksiyasi esa fakt sifatida qoʻshilmaydi.

Arabcha ifoda: «أسبوعاً الرد استغرق، سرعة من لها يا» — «Qanday tezlik, javobga bir hafta ketdi». Vaʼda qilingan javob yetti kundan keyin keladi. Shaklan bu tezkorlikni maqtash boʻlib koʻrinadi. Biroq vaziyatni bilgan suhbatdosh uni javobning sekinligini koʻrsatish sifatida

<sup>5</sup>Attardo S. Linguistic Theories of Humor. Berlin: Mouton de Gruyter, 1994.

tushunishi mumkin. Bu o'qish uchun asos *أسبوعًا* sanog'i *سرعة* bahosini rad etadi. Gapni vaziyatdan ajratib o'qisak, bahoning qaysi tomonga qaratilganini darhol bilish qiyin.

Bir haftalik oraliq «tezlik»ka zid keladi; javobning qachon va'da qilinganini bilish tanqidni aniqlashtiradi. Aynan shu joyda «Qanday tezlik, javobga bir hafta ketdi»ning oddiy xabar sifatida qabul qilinishi bilan kinoyali talqini ajraladi. Asl gapda tezkorlikni maqtash yuzada qoladi, javobning sekinligini ko'rsatish esa umumiy vaziyatni bilgan kishiga seziladi. Agar oldingi holat suhbatdoshga noma'lum bo'lsa, unda kesatichni yagona to'g'ri o'qish deb belgilash mumkin emas. Shu sababli gapning o'zi va undan chiqarilgan taxmin ikki alohida qatlamda ko'riladi. Va'da qilingan javob yetti kundan keyin keladi degan xabar olinib tashlansa, tinglovchi «Qanday tezlik, javobga bir hafta ketdi»ni samimiy baho deb eshitishi mumkin.

O'zbekcha «Qanday tezlik, javobga bir hafta ketdi» muqobilida yuzaki ifoda saqlanadi, shuning uchun kesatichni tarjimaning o'ziga qattiqroq salbiy so'z qo'shib majburlash shart emas. «tez»ning kuchaytirilishi tanqid kuchini oshirishi mumkin. Elektron xatda gap qisqa uzatilsa, oldingi voqea o'quvchiga yetmasligi mumkin; bunday paytda izoh yordam beradi. Asliy matnda bo'lmagan niyat va tinglovchining haqiqiy reaksiyasi esa fakt sifatida qo'shilmaydi.

Bu yerda aytilgan gap: «الدرس بدأ حين الإنترنت انقطع، رائع» — «Zo'r, dars boshlanganda internet uzildi». Onlayn darsning birinchi daqiqasida aloqa yo'qoladi. Shaklan bu holatni olqishlash bo'lib ko'rinadi. Biroq vaziyatni bilgan suhbatdosh uni vaziyatdan norozi bo'lish sifatida tushunishi mumkin. Bu o'qish uchun asos *انقطع* رائع orasidagi mos kelmaslik. Gapni vaziyatdan ajratib o'qisak, bahoning qaysi tomonga qaratilganini darhol bilish qiyin.

Nosozlik kishining mahoratiga emas, vaziyatga qaratilgan norozilik bo'lishi mumkin. Aynan shu joyda «Zo'r, dars boshlanganda internet uzildi»ning oddiy xabar sifatida qabul qilinishi bilan kinoyali talqini ajraladi. Asl gapda holatni olqishlash yuzada qoladi, vaziyatdan norozi bo'lish esa umumiy vaziyatni bilgan kishiga seziladi. Agar oldingi holat suhbatdoshga noma'lum bo'lsa, unda kesatichni yagona to'g'ri o'qish deb belgilash mumkin emas. Shu sababli gapning o'zi va undan chiqarilgan taxmin ikki alohida qatlamda ko'riladi. Onlayn darsning birinchi daqiqasida aloqa yo'qoladi degan xabar olinib tashlansa, tinglovchi «Zo'r, dars boshlanganda internet uzildi»ni samimiy baho deb eshitishi mumkin.

O'zbekcha «Zo'r, dars boshlanganda internet uzildi» muqobilida yuzaki ifoda saqlanadi, shuning uchun kesatichni tarjimaning o'ziga qattiqroq salbiy so'z qo'shib majburlash shart emas. Nishon texnik nosozlik bo'lsa shaxsiy haqorat kelib chiqmaydi. Ta'lim muloqotida gap qisqa uzatilsa, oldingi voqea o'quvchiga yetmasligi mumkin; bunday paytda izoh yordam beradi. Asliy matnda bo'lmagan niyat va tinglovchining haqiqiy reaksiyasi esa fakt sifatida qo'shilmaydi.

Vaziyatdagi jumla: «كلها الملفات ضاعت، النظام هذا أجمل ما» — «Qanday ajoyib tizim, barcha fayllar yo'qoldi». Yangi tizim ishga tushgach hujjatlar topilmaydi. Shaklan bu tizim sifatini maqtash bo'lib ko'rinadi. Biroq vaziyatni bilgan suhbatdosh uni xatoni tashkilotga eslatish

sifatida tushunishi mumkin. Bu o'qish uchun asos الملفات ضاعت natija haqidagi qarshi fakt. Gapni vaziyatdan ajratib o'qisak, bahoning qaysi tomonga qaratilganini darhol bilish qiyin.

Yo'qolgan fayllar tizim sifatiga berilgan bahoni qayta o'qishga majbur qiladi. Aynan shu joyda «Qanday ajoyib tizim, barcha fayllar yo'qoldi»ning oddiy xabar sifatida qabul qilinishi bilan kinoyali talqini ajraladi. Asl gapda tizim sifatini maqtash yuzada qoladi, xatoni tashkilotga eslatish esa umumiy vaziyatni bilgan kishiga seziladi. Agar oldingi holat suhbatdoshga noma'lum bo'lsa, unda kesatichni yagona to'g'ri o'qish deb belgilash mumkin emas. Shu sababli gapning o'zi va undan chiqarilgan taxmin ikki alohida qatlamda ko'riladi. Yangi tizim ishga tushgach hujjatlar topilmaydi degan xabar olinib tashlansa, tinglovchi «Qanday ajoyib tizim, barcha fayllar yo'qoldi»ni samimiy baho deb eshitishi mumkin.

O'zbekcha «Qanday ajoyib tizim, barcha fayllar yo'qoldi» muqobilida yuzaki ifoda saqlanadi, shuning uchun kesatichni tarjimaning o'ziga qattiqroq salbiy so'z qo'shib majburlash shart emas. Aybdorni taxmin qilishdan oldin faktlarni ajratish lozim. Rasmiy yig'ilishda gap qisqa uzatilsa, oldingi voqea o'quvchiga yetmasligi mumkin; bunday paytda izoh yordam beradi. Asliy matnda bo'lmagan niyat va tinglovchining haqiqiy reaksiyasi esa fakt sifatida qo'shilmaydi.

Arabcha nutq bo'lagi: «الفاتورة لنا تركت، يُنسى لا كرمك» — «Saxovatingiz unutilmas, hisobni bizga qoldirdingiz». Taklif etgan kishi xarajatni boshqalarga yuklaydi. Shaklan bu saxovatni tan olish bo'lib ko'rinadi. Biroq vaziyatni bilgan suhbatdosh uni moliya haqidagi e'tiroz sifatida tushunishi mumkin. Bu o'qish uchun asos الفاتورة لنا تركت maqtovga zid harakat. Gapni vaziyatdan ajratib o'qisak, bahoning qaysi tomonga qaratilganini darhol bilish qiyin.

Xarajatni boshqalarga qoldirish saxovat haqidagi tasavvurni teskari buradi. Aynan shu joyda «Saxovatingiz unutilmas, hisobni bizga qoldirdingiz»ning oddiy xabar sifatida qabul qilinishi bilan kinoyali talqini ajraladi. Asl gapda saxovatni tan olish yuzada qoladi, moliya haqidagi e'tiroz esa umumiy vaziyatni bilgan kishiga seziladi. Agar oldingi holat suhbatdoshga noma'lum bo'lsa, unda kesatichni yagona to'g'ri o'qish deb belgilash mumkin emas. Shu sababli gapning o'zi va undan chiqarilgan taxmin ikki alohida qatlamda ko'riladi. Taklif etgan kishi xarajatni boshqalarga yuklaydi degan xabar olinib tashlansa, tinglovchi «Saxovatingiz unutilmas, hisobni bizga qoldirdingiz»ni samimiy baho deb eshitishi mumkin.

O'zbekcha «Saxovatingiz unutilmas, hisobni bizga qoldirdingiz» muqobilida yuzaki ifoda saqlanadi, shuning uchun kesatichni tarjimaning o'ziga qattiqroq salbiy so'z qo'shib majburlash shart emas. Kulgining nishoni yolg'iz kishimi yoki odatmi aniqlanadi. Do'stlar suhbatida gap qisqa uzatilsa, oldingi voqea o'quvchiga yetmasligi mumkin; bunday paytda izoh yordam beradi. Asliy matnda bo'lmagan niyat va tinglovchining haqiqiy reaksiyasi esa fakt sifatida qo'shilmaydi.

Suhbatdagi ibora: «المواعيد بطل حضر أخيراً» — «Nihoyat uchrashuvlar qahramoni keldi». Tez-tez kechikuvchi kishi yana kech kiradi. Shaklan bu qahramonni tabriklash bo'lib ko'rinadi. Biroq vaziyatni bilgan suhbatdosh uni muntazam kechikishni eslatish sifatida tushunishi mumkin. Bu o'qish uchun asos أخيراً avvalgi kutishni presuppozitsiya qiladi. Gapni vaziyatdan ajratib o'qisak, bahoning qaysi tomonga qaratilganini darhol bilish qiyin.

«Nihoyat» avvalgi kutishni eslatadi; birinchi uchrashuvda muntazam kechikish haqidagi taxmin yo‘q. Aynan shu joyda «Nihoyat uchrashuvlar qahramoni keldi»ning oddiy xabar sifatida qabul qilinishi bilan kinoyali talqini ajraladi. Asl gapda qahramonni tabriklash yuzada qoladi, muntazam kechikishni eslatish esa umumiy vaziyatni bilgan kishiga seziladi. Agar oldingi holat suhbatdoshga noma‘lum bo‘lsa, unda kesatiqni yagona to‘g‘ri o‘qish deb belgilash mumkin emas. Shu sababli gapning o‘zi va undan chiqarilgan taxmin ikki alohida qatlamda ko‘riladi. Tez-tez kechikuvchi kishi yana kech kiradi degan xabar olinib tashlansa, tinglovchi «Nihoyat uchrashuvlar qahramoni keldi»ni samimiy baho deb eshitishi mumkin.

O‘zbekcha «Nihoyat uchrashuvlar qahramoni keldi» muqobilida yuzaki ifoda saqlanadi, shuning uchun kesatiqni tarjimaning o‘ziga qattiqroq salbiy so‘z qo‘shib majburlash shart emas. Takroriy tanbeh yaqinlik bo‘lmasa haqoratli chiqadi. Kundalik dialogda gap qisqa uzatilsa, oldingi voqea o‘quvchiga yetmasligi mumkin; bunday paytda izoh yordam beradi. Asliy matnda bo‘lmagan niyat va tinglovchining haqiqiy reaksiyasi esa fakt sifatida qo‘shilmaydi.

Arabcha jumla: «نَفْسِي أَسْمَعُ لَا، الصَّمْتُ لِرُوعَةٍ يَا» — «Sukunat zo‘rligidan o‘zimni eshitmayapman». Xona shovqin va suhbat bilan to‘lgan. Shaklan bu sukunatni maqtash bo‘lib ko‘rinadi. Biroq vaziyatni bilgan suhbatdosh uni shovqinni kamaytirishni so‘rash sifatida tushunishi mumkin. Bu o‘qish uchun asos لا نَفْسِي أَسْمَعُ salbiy oqibat sifatni qaytaradi. Gapni vaziyatdan ajratib o‘qisak, bahoning qaysi tomonga qaratilganini darhol bilish qiyin.

Gapning nishoni shovqin; uni barcha qatnashchiga teng taqsimlangan ayblovl deb olish shart emas. Aynan shu joyda «Sukunat zo‘rligidan o‘zimni eshitmayapman»ning oddiy xabar sifatida qabul qilinishi bilan kinoyali talqini ajraladi. Asl gapda sukunatni maqtash yuzada qoladi, shovqinni kamaytirishni so‘rash esa umumiy vaziyatni bilgan kishiga seziladi. Agar oldingi holat suhbatdoshga noma‘lum bo‘lsa, unda kesatiqni yagona to‘g‘ri o‘qish deb belgilash mumkin emas. Shu sababli gapning o‘zi va undan chiqarilgan taxmin ikki alohida qatlamda ko‘riladi. Xona shovqin va suhbat bilan to‘lgan degan xabar olinib tashlansa, tinglovchi «Sukunat zo‘rligidan o‘zimni eshitmayapman»ni samimiy baho deb eshitishi mumkin.

## FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Al-Maydānī. Majma‘ al-amthāl. «بالنار الرمضاء من كالمستجير» moddasi, [https://ablibrary.net/book\\_content/b/4498/97?lang=ar](https://ablibrary.net/book_content/b/4498/97?lang=ar)
2. Raxmonov K. M. Arab tilining klassik va zamonaviy tilshunoslikdagi talqini // [jurnal nomi]. – 2025. – (Arab tilidagi iboralarning klassik va zamonaviy yondashuvlarda tahlili).
3. Mamasolieva M. Q. Arab tilida frazeologik birliklar: nazariy asoslari va klassik manbalardagi talqini. – Toshkent: Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti. – (Frazeologik birliklarning nazariy asoslari va klassik manbalardagi talqini).

4. **Kazakbayev A. A.** Zamonaviy arab tilidagi frazeologik iboralarning ayrim shakllariga tahliliy nazar. – Toshkent: O‘zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi. – <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.18612640>
5. **Abduvaxobova M. U.** Arab tilidagi frazeologik birliklarni o‘zbek tiliga tarjima qilish usullari // Sharq filologiyasining dolzarb muammolari: xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – 2026. – B. 200–204.
6. **Karim Zaki Husamiddin.** At-ta‘bir al-istilohiy (الاصطلاحى التعبير). – Qohira: Maktabat al-Anglo al-Misriyya, 1985. – 303 b. (Arab tilida idiom/turg‘un ifoda tushunchasining nazariy asosi).
7. **Ibn Manzur.** Lison al-Arab (العرب لسان). – Bayrut: Dar Sadir (yoki boshqa nashr). (Klassik arab leksikografiyasining asosiy manbasi, ibora va ifodalar talqinida keng qo‘llaniladi).
8. **Sibavayh.** Al-Kitab (الكتاب). – Qohira: Maktabat al-Xanji (tahrir: Abdussalom Harun). (Klassik arab grammatikasi va tilshunoslik asosi).
9. **Muhammad Muhammad Davud.** Mu‘jam at-ta‘bir al-istilohiy fi al-‘arabiyya al-mu‘asira (المعاصرة العربية في الاصطلاحى التعبير معجم). (Zamonaviy arab tilidagi idiomatik ifodalar lug‘ati).
10. **Raxmatullayev Sh.** O‘zbek tilining izohli frazeologik lug‘ati. – Toshkent: O‘qituvchi, 1978 (yoki keyingi nashrlar). (Frazeologiya nazariyasiga umumiy asos sifatida).
11. **Salomov G‘.** Tarjima nazariyasi asoslari. – Toshkent: Fan, 1964 (va keyingi ishlar). (Frazeologizmlarni tarjima qilish masalalarida).